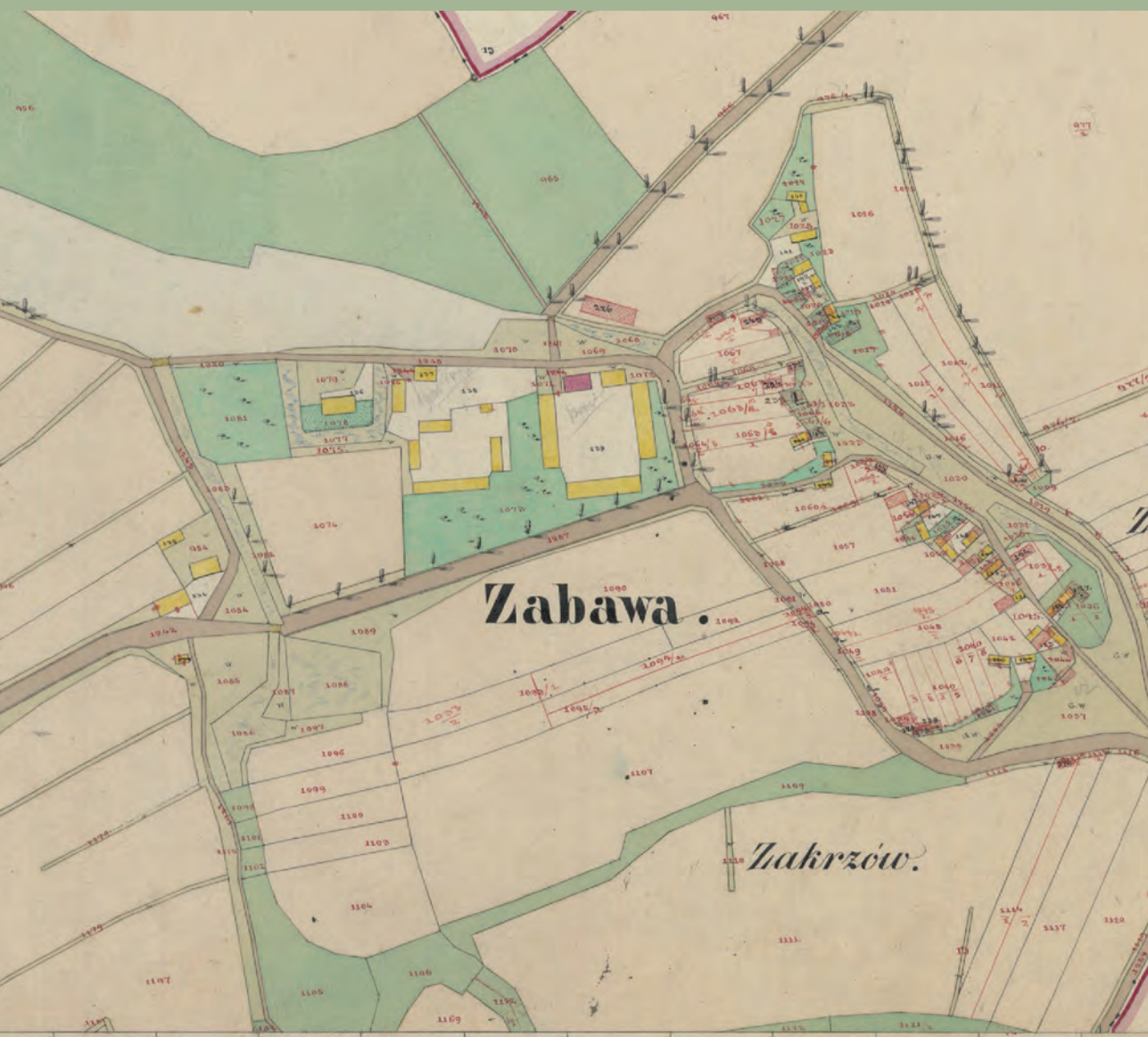

WIELKA WOJNA
NAD DUNAJCEM

ZABAWA I OKOLICE

WIELKA WOJNA NAD DUNAJCEM

ZABAWA I OKOLICE

R E D A K C J A
Z D Z I S Ł A W N O G A

Kraków–Zabawa 2022

© Copyright by Stowarzyszenie Inicjatyw Społecznych, Kulturalnych,
Edukacyjnych „Karolina”, 2022

Zdzisław Noga
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
• <https://orcid.org/0000-0003-0061-1808>
✉ zdzislaw.noga@up.krakow.pl

Recenzenci: dr hab. Tomasz Pudłocki, prof. UJ (część I),
ks. dr hab. Marek Kluz, prof. UPJPII w Krakowie (część II)

Opracowanie redakcyjne: Justyna Zdziennicka

Projekt okładki: Paweł Sepielak

Projekt zrealizowano przy wsparciu finansowym Województwa Małopolskiego

Na okładce oraz na wkładce zamieszczonej po stronie 20 wykorzystano mapę
katastralną Zabawy z 1847 roku z Archiwum Narodowego w Krakowie

ISBN 978-83-8138-844-3 (druk)
ISBN 978-83-8138-845-0 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788381388450>

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl/akademicka.pl

Spis treści

ZDZISŁAW NOGA	
Wstęp.....	7
I. KONTEKSTY HISTORYCZNE	9
ZDZISŁAW NOGA	
Zabawa i okolice na dawnych mapach.	11
KONRAD MEUS	
Ziemia Tarnowska w czasie Wielkiej Wojny oraz w pierwszych tygodniach niepodległości (ze szczególnym uwzględnieniem wsi Zabawa). Dramat w trzech aktach	21
MATEUSZ DROZDOWSKI	
Działalność Naczelnego Komitetu Narodowego w powiecie brzeskim oraz dąbrowskim.....	37
KRZYSZTOF KŁOC	
Idea strzelecka i legionowa na ziemi brzeskiej.	61
TOMASZ WOŹNY	
Bez zwycięzców, bez pokonanych. Działania zbrojne nad dolnym Dunajcem 1914-1915.....	73
WACŁAW SZCZEPANIK	
Moskale nad Dunajcem (1914 rok)	119
HUBERT CHUDZIO	
Cmentarz wojenny nr 260 w Zabawie w świetle projektu „Inwentaryzacji grobow, kwater i cmentarzy wojennych w województwie małopolskim” w latach 2008-2018.....	135
II. KONTEKSTY TEOLOGICZNE	149
KS. JANUSZ KRÓLIKOWSKI	
Męczennicy wiary świadkami wolności. Elementy filozofii męczeństwa	151
KS. ŁUKASZ NIEPSUJ	
Rozwój kultu bł. Karoliny Kózkówny w ciągu 35 lat od beatyfikacji.....	171
Bibliografia.....	191
Notki o autorach.....	205
Indeks osobowy.....	209

HUBERT CHUDZIO

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

 <https://orcid.org/0000-0002-9715-8351>

Cmentarz wojenny nr 260 w Zabawie w świetle projektu „Inwentaryzacji grobów, kwater i cmentarzy wojennych w województwie małopolskim” w latach 2008-2018

Wielka Wojna, która przetoczyła się między innymi przez tereny dzisiejszego województwa małopolskiego, zostawiła po sobie wiele śladów. Głównymi z nich są żołnierskie nekropolie, pozostałe po walkach wojsk Austro-Węgier i Niemiec przeciw Rosji. Przez lata zapomniane obiekty ulegały dewastacji, zniszczeniom, a niektóre całkowitemu zatarciu. Jednak w ciągu ostatnich dziesięcioleci (szczególnie od końca lat osiemdziesiątych XX wieku) cmentarze z czasów I wojny światowej zostają systematycznie najpierw zabezpieczane przed dalszą degradacją, a później poddawane renowacji i odbudowie według pierwotnych wzorów. Wśród tych nekropolii znajduje się również cmentarz wojenny w Zabawie, oznaczony numerem 260. Pod kilkoma względami wyróżnia się on spośród pozostałych nekropolii z czasów I wojny światowej, o czym będzie mowa poniżej.

W latach 2008-2018 na terenie województwa małopolskiego przeprowadzono inwentaryzację grobów, kwater i cmentarzy wojennych. Pomysłodawcą spisu był Małopolski Urząd Wojewódzki, we współpracy z Instytutami Historii Uniwersytetu Pedagogicznego¹ oraz Uniwersytetu Jagiellońskiego. Bezpośrednimi wykonawcami zadania byli studenci kół naukowych obu instytucji. Projekt zaplanowano na kilka lat. W efekcie jego realizacja trwała aż 10 sezonów. Zgodnie z programem prac

¹ Dziś w związku z rozszerzeniem swojej oferty o kierunek archiwistyczny jednostka nosi nazwę Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego.

zaproponowanym wojewodzie przez opiekuna² Studenckiego Koła Naukowego Historyków Instytutu Historii UP ustalono, że działania inwentaryzacyjne zostaną przeprowadzone podczas letnich obozów naukowych. W pierwszym sezonie Koło z UP wyruszyło na badania w powiecie gorlickim, a Koło z UJ do powiatów tatrzańskiego i nowotarskiego. W następnych sezonach grupy studentów wraz z opiekunami naukowymi kolejno odwiedzały wybrane powiaty województwa małopolskiego. Ostatnia z ekspedycji prowadziła prace w powiecie suskim w 2018 r.³ Tam też na Zamku Suskim odbyła się konferencja naukowa podsumowująca zadanie⁴.

W ramach opisywanego powyżej projektu inwentaryzację (weryfikację) na terenie powiatu tarnowskiego wykonano w 2011 r. Prace prowadzili studenci z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kartę weryfikacyjną cmentarza wojennego w Zabawie sporządził Dominik Kadzik⁵. Z tym oraz innymi dokumentami dotyczącymi obiektu w Zabawie można się zapoznać – znajdują się one w archiwum Wydziału Rewaloryzacji Zabytków Krakowa i Dziedzictwa Narodowego Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego przy ulicy Kanoniczej 24. Teczka dotycząca nekropolii w Zabawie zawiera znaczną liczbę dokumentów związanych z powstaniem cmentarza oraz głównie z późniejszymi pracami inwentaryzacyjnymi, remontowymi i konserwatorskimi prowadzonymi w obrębie obiektu. W niniejszym artykule wielokrotnie zostanie wykorzystana zawartość tej istotnej dokumentacji.

Według opisu Rudolfa Brocha i Hansa Hauptmanna cmentarz w Zabawie został utworzony w następujący sposób: rozczłonkowana ściana betonowa, duży drewniany krzyż na betonowym cokole i pomniki nagrobne z ciosanego kamienia. Wykonano na nim 35 mogił pojedynczych i 5 masowych, oznaczając je numerami od 1 do 40⁶. Na fot. 1 zaprezentowano plan sytuacyjny nekropolii w Zabawie przedstawiony w dziele Austriaków.

² Opiekunem SKNH IH był i jest obecnie piszący te słowa.

³ Studenci historii Uniwersytetu Jagiellońskiego prowadzili swe prace inwentaryzacyjne tylko przez pierwszych kilka lat. Później projekt był już wyłącznie realizowany przez członków Koła Naukowego Instytutu Historii i Archiwistyki UP.

⁴ Szerzej o samym projekcie inwentaryzacji zob. H. Chudzio, *Inwentaryzacja grobów, kwater i cmentarzy wojennych na terenie Małopolski w świetle Ustawy z 1933 roku „O grobach i cmentarzach wojennych”*, [w:] *Kłopotliwe pamiątki. Trud dziedziczenia*, red. Z. Budrewicz i M. Sienko, Kraków 2012, s. 131-147.

⁵ Archiwum Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego – Wydział Rewaloryzacji Zabytków Krakowa i Dziedzictwa Narodowego (dalej: AMUW-WRZKiDN), sygn. Tar. – V – 9 – G, Cmentarz wojenny z I wojny światowej nr 260 w Zabawie, Karta weryfikacyjna – cmentarze i groby wojenne, sporządzona 20 X 2011 r. przez D. Kadzika, na podstawie informacji zebranych na obiekcie 27 VII 2011 r., b.p.

⁶ R. Broch, H. Hauptmann, *Zachodniogalicyskie groby bohaterów z lat wojny światowej 1914-1915*, przekład filologiczny H. Sznytka, oprac., wstęp, przypisy J.J.P. Drogomir, Tarnów [1993], s. 328. Oryginalny tytuł wydanego w 1918 r. w Wiedniu dzieła Brocha i Hauptmanna brzmi: *Die Westgalizischen Heldengräber aus den Jahren des Weltkrieges 1914-1915*.

Wydziałowi Grobów Wojennych c. i k. Komendantury Wojskowej w Krakowie podlegało 10 okręgów cmentarnych w Galicji Zachodniej. Miejscowość Zabawa należała do VIII Okręgu Cmentarnego z główną siedzibą w Brzesku. W całym okręgu znajdowały się aż 52 nekropolie wojskowe⁷. Okręg rozciągał się od Wietrzychowic z cmentarzem nr 255 na północy po Paleśnicę na południu, gdzie znajdowały się nekropolie nr 295 i 296. Na wschodzie najdalej wysunięta była miejscowość Siedlec z cmentarzem nr 211, a na zachodzie Brzesko z nekropoliami nr 275 i 276. Od wschodu okręg VIII graniczył (granicę wyznaczała rzeka Dunajec) z okręgiem dąbrowskim nr VII i tarnowskim nr VI, na zachodzie z okręgiem bocheńskim nr IX, a na południu z okręgiem limanowskim nr X. Od północy okręg brzeski zamykał się przedwojenną granicą z Rosją.

Założony w latach 1915-1916 cmentarz wojenny w Zabawie został wpisany do rejestru zabytków 16 IV 2009 r. pod numerem A-429/M⁸. Jego projektantem był Johann Watzał, a fundatorem, podobnie jak w innych przypadkach nekropolii austro-węgierskich w Galicji Zachodniej z czasów I wojny światowej, Oddział Grobów Wojennych w Krakowie.

Powierzchnia samej nekropolii, która przylega do cmentarza parafialnego w Zabawie, wynosi 721 m². Obecnie, po pochowaniu dodatkowo żołnierzy polskich, którzy zginęli w kampanii wrześniowej 1939 r., na cmentarzu znajduje się 35 mogił pojedynczych i 6 zbiorowych. Razem 41 obiektów. Ogółem na terenie nekropolii w Zabawie jest pochowanych 115 osób (licząc wspólnie żołnierzy armii austro-węgierskiej, niemieckiej, rosyjskiej z I wojny światowej i 16 żołnierzy polskich z II wojny światowej⁹), w tym zidentyfikowanych z nazwiska 88 żołnierzy, a niezidentyfikowanych 27. Żołnierze austro-węgierscy w liczbie 77 pochodzili z 1 i 4 Pułku Strzelców Tyrolskich, 58, 60 i 80 Pułku Piechoty, 12, 20, 30 i 31 Pułku Piechoty Honwedu, I, XIV, XXII i XXIV Batalionu Strzelców Polowych; 11 żołnierzy z armii niemieckiej z 219 i 220 Pruskiego Rezerwowego Pułku Piechoty; 9 z armii rosyjskiej ze 125 Pułku Piechoty, poległych w walkach od 20 grudnia 1914 do 5 maja 1915¹⁰. Pełna lista pochowanych i zidentyfikowanych żołnierzy

⁷ *Tamże*, s. 307.

⁸ AMUW-WRZKiDN, sygn. Tar. – V – 9 – G, Cmentarz wojenny z I wojny światowej nr 260 w Zabawie, Zalecenia wydane po przeprowadzeniu kontroli stanu zachowania cmentarza wojennego nr 260 z okresu I wojny światowej w miejscowości Zabawa, gmina Radłów, powiat Radłów, 13 XI 2013.

⁹ Liczba podana według tablicy znajdującej się na zbiorowej mogile. W różnej dokumentacji pojawiają się jednak rozbieżne dane, o czym mowa w tekście głównym. Brakuje osobnego nagrobka dwóch oficerów, którzy być może zostali ekshumowani i przeniesieni w inne miejsce.

¹⁰ R. Frodyma, *Galicyjskie cmentarze wojenne*, Przewodnik, t. 3: Brzesko – Bochnia – Limanowa, Pruszków 1998, s. 24.

poszczególnych armii zaborczych została zamieszczona między innymi w pracy Jerzego Drogomira zatytułowanej: *Polegli w Galicji Zachodniej 1914-1915*¹¹. Działka (nr 1282), na której położony jest cmentarz, należy do parafii rzymskokatolickiej w Zabawie. Społeczną opiekę nad grobami sprawuje Szkoła Podstawowa w Zabawie¹². Sama nekropolia usytuowana jest na planie równoramiennego sześciokąta (fot. 4-5).

Cmentarz wojenny nr 260 otoczony jest niewysokim murem złożonym z betonowych frezowanych przęsł, usadowionych na betonowych słupkach. Furtka wejściowa składa się z dwóch skrzydeł i jest wykonana wtórnie. Na cmentarzu znajduje się sześć takich samych dwuspadowych kamiennych stel wykonanych z piaskowca. Każda ma około 1,5 m wysokości. Rozłożone są one równolegle do osi nekropolii. Stele nie posiadają żadnych napisów ani tablic memoratywnych (fot. 6-7).

Na osi głównej, w linii murów, postawiony jest monument wieńczący całość nekropolii. W pierwotnej wersji był to duży drewniany krzyż, przykryty blachą. Następnie, po II wojnie światowej, w miejscu tym ustawiono rzeźbę Orła Białego z rozpostartymi skrzydłami, pod którym znalazł się napis „Polegli na polu chwały”. Przez długi czas za orłem był ustawiony niewielki metalowy krzyż. Jednak ostatnio, podczas kolejnej renowacji, przywrócono drewniany krzyż odwzorowany na podstawie pierwotnego projektu Johanna Watzla. Obecnie więc zza rzeźby orła wychyla się krzyż w oryginalnej formie (fot. 8). Należy tu dodać, że jest to pewnego rodzaju fenomen – na żadnej innej z 401 nekropolii z okresu I wojny światowej, zaprojektowanych i wykonanych przez Oddział Grobów Wojennych w Krakowie, nie znajdziemy dziś bowiem podobnego założenia. Oczywiście nie był to pierwotny pomysł Watzla. Zmiana (stosunkowo udana) nastąpiła po tym, jak spoczęli tu bohaterscy obrońcy Polski z września 1939 r.

Na cmentarzu w Zabawie na zbiorowej mogile znajduje się również tablica ufundowana przez „Społeczeństwo Gminy Zabawa”, poświęcona pochowanym na terenie nekropolii w 1939 r. żołnierzom polskim walczącym przeciw armii III Rzeszy. Wojskowi polegli podczas przeprawy przez Dunajec w okolicach Biskupic Radłowskich 8 września 1939 r. Na tablicy memoratywnej (po północnej stronie cmentarza) są wymienione w kolejności następujące nazwiska: szer. Paweł

¹¹ J.J.P. Drogomir, *Polegli w Galicji Zachodniej 1914-1915 r.*, t. 2, Tarnów 2002, s. 483-484. Drogomir podaje listę 72 zidentyfikowanych osób (razem z żołnierzami z września 1939 r. liczba znanych z nazwiska poległych pochowanych w Zabawie wynosi 88 osób). Z tego 18 żołnierzy ma polsko brzmiące nazwiska. Wszyscy pochodzili z armii austro-węgierskiej.

¹² AMUW-WRZKiDN, sygn. Tar. – V – 9 – G, Cmentarz wojenny z I wojny światowej nr 260 w Zabawie, Karta weryfikacyjna...

Machalica [Michalica¹³], szer. Jan Krawiec, szer. Wojciech [Albert¹⁴] Szendzielarz, szer. Józef Fijak, szer. Abraham Künstler, szer. Ignacy Królicki, szer. Stanisław Szumyło [Szumeło¹⁵], szer. Trofim Karolczuk [Karołczuk¹⁶], szer. Józef Fedor, szer. Wojciech Mazanek, szer. Bolesław Daleki, szer. Alojzy [Czesław?¹⁷] Wróbel, szer. Karol Marczyk, podofic. Jeny [Jerzy¹⁸] Sikora oraz dwóch nieznanych żołnierzy. Tablica zatytułowana jest: „Poległym żołnierzom na polu chwały za Ojczyznę w dn. 8 IX 1939 roku”. Kwatera żołnierzy wojska polskiego znajduje się po lewej stronie od osi głównej cmentarza (fot. 9-10). Według dokumentów Polskiego Czerwonego Krzyża z września 1940 r. na cmentarzu w Zabawie była jeszcze druga mogiła żołnierzy polskich, oficerska (w południowej części nekropolii). Zostały w niej pochowane dwie osoby: por. Norbert Kosman i por. Bronisław Osmełak¹⁹. Pochówek wszystkich polskich bohaterów przeprowadzili 9 września 1939 r. ks. proboszcz z Zabawy Franciszek Sitko, ks. prof. Wawrzyniec Gnutek, sołtys

¹³ Takie nazwisko figuruje w dokumentach PCK z 1940 r. Zob. AMUW-WRZKiDN, sygn. Tar. – V – 9 – G, Cmentarz wojenny z I wojny światowej nr 260 w Zabawie, Polski Czerwony Krzyż, Zarząd Oddziału w Brzesku, Wykaz mogił wojennych znajdujących się na terenie gminy Radłów powiatu brzeskiego, parafia w Zabawie, Brzesko, wrzesień 1940.

¹⁴ Takie imię figuruje w dokumentach PCK z 1940 r. Zob. AMUW-WRZKiDN, sygn. Tar. – V – 9 – G, Cmentarz wojenny z I wojny światowej nr 260 w Zabawie, Polski Czerwony Krzyż, Zarząd Oddziału w Brzesku, Wykaz mogił wojennych...

¹⁵ Takie nazwisko figuruje w dokumentach PCK z 1940 r. Zob. AMUW-WRZKiDN, sygn. Tar. – V – 9 – G, Cmentarz wojenny z I wojny światowej nr 260 w Zabawie, Polski Czerwony Krzyż, Zarząd Oddziału w Brzesku, Wykaz mogił wojennych...

¹⁶ Takie nazwisko figuruje w dokumentach PCK z 1940 r. Zob. AMUW-WRZKiDN, sygn. Tar. – V – 9 – G, Cmentarz wojenny z I wojny światowej nr 260 w Zabawie, Polski Czerwony Krzyż, Zarząd Oddziału w Brzesku, Wykaz mogił wojennych...

¹⁷ Na prośbę Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa 8 lutego 2005 r. do Wietrzychowic i Zabawy udała się delegacja Oddziału ds. Kultury i Dziedzictwa Narodowego Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego. Miała ona za zadanie ustalenie miejsca pochówku ppor. Czesława Wróbla, poległego we wrześniu 1939 r. Z prac komisji wynikało, że według wszelkiego prawdopodobieństwa w zbiorowej mogile żołnierzy września na cmentarzu wojennym w Zabawie pochowany jest nie szeregowy Alojzy Wróbel, tylko właśnie ppor. Czesław Wróbel. Zob. AMUW-WRZKiDN, sygn. Tar. – V – 9 – G, Cmentarz wojenny z I wojny światowej nr 260 w Zabawie, Notatka, sporządzona przez E. Nowak-Wołek i J. Mikołajczyk.

¹⁸ Takie imię figuruje w dokumentach PCK z 1940 r. Zob. AMUW-WRZKiDN, sygn. Tar. – V – 9 – G, Cmentarz wojenny z I wojny światowej nr 260 w Zabawie, Polski Czerwony Krzyż, Zarząd Oddziału w Brzesku, Wykaz mogił wojennych...

¹⁹ AMUW-WRZKiDN, sygn. Tar. – V – 9 – G, Cmentarz wojenny z I wojny światowej nr 260 w Zabawie, Polski Czerwony Krzyż, Zarząd Oddziału w Brzesku, Wykaz mogił wojennych... W dokumencie PCK można odnaleźć część danych dotyczących spoczywających w Zabawie żołnierzy z kampanii wrześniowej. Wśród nich można wymienić takie informacje, jak: „szarża, przydział, wyznanie, data i miejsce urodzenia, imiona rodziców, zawód cywilny, adres rodziny, przyczyna śmierci, znaki szczególne mogące przyczynić się do zidentyfikowania poległego”.

Zabawy Józef Łoś, kościelny Józef Wierzbicki, Jan Augustyński, Franciszek Golba, Franciszek Garncarz, Jakob Tkaczyk i Andrzej Kasprzyk²⁰.

Według programu remontowo-konserwatorskiego z 2006 r. cmentarz wojenny w Zabawie wymagał odnowienia. W złym stanie był mur cmentarny – należało go oczyścić, uzupełnić pęknięcia, wzmocnić konstrukcję, a jego fundament poddać izolacji od podłoża. Zabiegów renowacyjnych wymagała brama wejściowa (już niestety nie oryginalna z I wojny światowej, tylko wtórna). Do poprawy były także nagrobki i główny monument z orłem (niewielkie ubytki w rzeźbie, choćby oderwany pazur u lewej nogi orła)²¹. W 2007 r. obłożono płytami granitowymi pomnik Orła Białego, gdzie umieszczono napis „Bóg – Honor – Ojczyzna”²². Nie była to jednak najszcześliwsza i zadowalająca renowacja. W 2008 r. z funduszu Urzędu Gminy Radłów wykonano na cmentarzu alejki z kostki brukowej, którą też obramowano mogiły. Dodatkowo wyrównano wtedy teren nekropolii i odnowiono bramę wejściową. Odbiór prac nastąpił 17 lipca 2008 r.²³ Sprefabrykowana kostka betonowa położona w nekropolii bez wątpienia jest elementem obcym dla cmentarzy z czasów I wojny światowej i należałoby w przyszłości pomyśleć o zastąpieniu jej bardziej adekwatnym materiałem, odpowiadającym miejscu i epoce. Jak wspomniano, nekropolia w Zabawie w kwietniu 2009 r., decyzją Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, została wpisana do rejestru zabytków²⁴. To zmieniło jej dotychczasowy status. Od tej pory wszelkie prace remontowe na cmentarzu można było prowadzić wyłącznie po uzyskaniu zgody od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Podczas kontroli cmentarza 13 listopada 2012 r. na zlecenie tegoż konserwatora stwierdzono, że ogrodzenie jest w dobrym stanie, poza jednym z przęseł, w którym były ubytki i uszkodzenia. Stan głównego pomnika z rzeźbą orła uznano za „średni”, wytknięto niedokończone prace remontowe, „znaczne ubytki i spēkania”. Kamienne nagrobki po wcześniejszej renowacji

²⁰ AMUW-WRZKiDN, sygn. Tar. – V – 9 – G, Cmentarz wojenny z I wojny światowej nr 260 w Zabawie, Polski Czerwony Krzyż, Zarząd Oddziału w Brzesku, Wykaz mogił wojennych...

²¹ AMUW-WRZKiDN, sygn. Tar. – V – 9 – G, Cmentarz wojenny z I wojny światowej nr 260 w Zabawie, P. Dziurawiec, Program prac remontowo-konserwatorskich. Cmentarz wojenny nr 260 w Zabawie z 1915 r., Tarnów 8 VI 2006, s. 5-6.

²² AMUW-WRZKiDN, sygn. Tar. – V – 9 – G, Cmentarz wojenny z I wojny światowej nr 260 w Zabawie, Protokół odbioru końcowego wykonania obłożenia pomnika z kamienną figurą orła płytami granitowymi oraz zamontowanie płyty granitowej z napisem „Bóg – Honor – Ojczyzna” na cmentarzu nr 260 z I wojny światowej w Zabawie, Radłów 25 XI 2007 r.

²³ AMUW-WRZKiDN, sygn. Tar. – V – 9 – G, Cmentarz wojenny z I wojny światowej nr 260 w Zabawie, Protokół odbioru końcowego wykonania alejek z kostki brukowej na cmentarzu nr 260 z I wojny światowej w Zabawie, Radłów 17 VII 2008 r.

²⁴ Decyzja, znak: OZKrT.MWo.410-A-17/09 z 16 IV 2009 r.

były w stanie dobrym, z widocznymi tylko zabrudzeniami biologicznymi²⁵. Drzewostan z czasów założenia nekropolii, składający się głównie z dębów czerwonych i szypułkowych, pozostawiał jednak wiele do życzenia. Korony drzew były zbyt mocno rozrośnięte, występował liczny posusz. Według zaleceń konserwatorskich dwa z drzew zagrażających bezpieczeństwu nekropolii należało usunąć. W zaleceniach pokontrolnych z listopada 2012 r. można przeczytać:

Ogólny stan techniczny cmentarza nie budzi zastrzeżeń. Zaleca się przeprowadzenie bieżącego remontu muru oraz dokończenie remontu pomnika centralnego. Pomimo nieprawidłowo wykonanego remontu polegającego na obłożeniu powierzchni bocznej szarym granitem nie zalecamy jego usunięcia ze względu na koszty. Jednak nie należy kontynuować dalszych prac z użyciem granitu. Dla pomnika opracowany został program prac konserwatorskich, który powinien zostać wykorzystany przy kontynuowaniu remontu²⁶.

Zmiany w układzie cmentarza, które powstały po pochowaniu żołnierzy polskich we wrześniu 1939 r., uznano za trwałe i nieodwracalne, nie rekomendowano żadnych korekt. Zalecano jednak poprawienie estetyki samego obiektu poprzez oczyszczenie jego detali z biologicznych zabrudzeń, głównie na stelach grobowych wykonanych z piaskowca²⁷.

W 2022 r., według informacji Wydziału Zabytków Krakowa i Dziedzictwa Narodowego Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego, realizowany był projekt z funduszy europejskich zatytułowany: „Rewaloryzacja wybranych cmentarzy wojennych z okresu I wojny światowej położonych na terenie Brzeska, Krakowa, Tarnowa, Wadowic oraz powiatów bocheńskiego i tarnowskiego, jako dziedzictwa o znaczeniu międzynarodowym”. Zakres prac obejmował 41 nekropolii pierwszowojennych. Wśród nich znalazł się także cmentarz w Zabawie. Prace ruszyły na wiosnę 2022 r., a ich początki widać na fot. 11-12²⁸.

Należy mieć nadzieję, że prace remontowo-konserwatorskie, prowadzone pod nadzorem Wojewódzkiego Małopolskiego Konserwatora Zabytków, pozwolą na przywrócenie właściwego stanu cmentarzowi, możliwie najbardziej zbliżonego założeniom pierwotnej koncepcji Johanna Watzla.

²⁵ AMUW-WRZKiDN, sygn. Tar. – V – 9 – G, Cmentarz wojenny z I wojny światowej nr 260 w Zabawie, Zalecenia wydane po przeprowadzeniu kontroli stanu zachowania cmentarza wojennego nr 260 z okresu I wojny światowej w miejscowości Zabawa, gmina Radłów, powiat Radłów, 13 XI 2012, ppor. kier. Delegatury w Tarnowie, A. Cetera.

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże.

²⁸ Wartość całego projektu wynosi 11 610 296 zł i 24 gr, z czego ze środków unijnych na to zadanie przeznaczonych jest 7 249 843 zł i 62 gr.

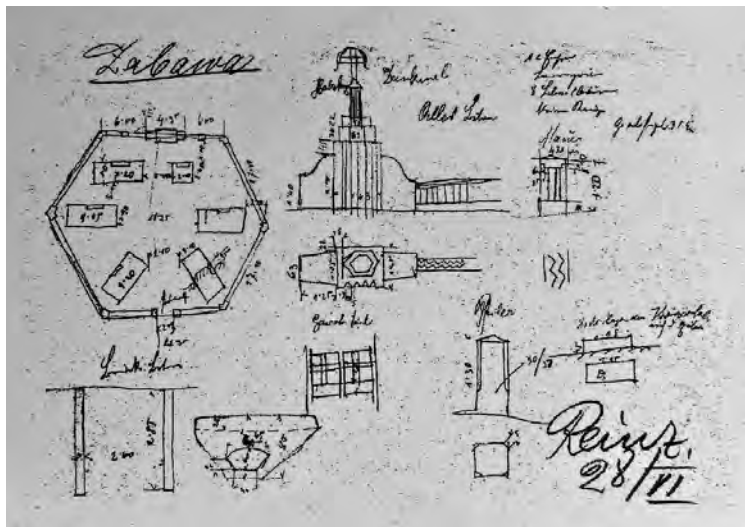
Fot. 1. Pochodzący z czasów I wojny światowej plan położenia cmentarza wojennego nr 260 w Zabawie²⁹

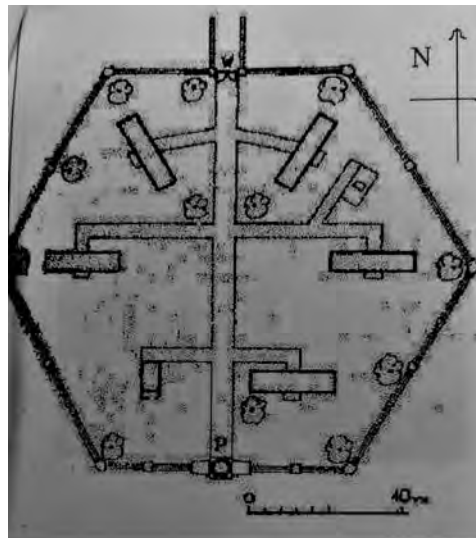
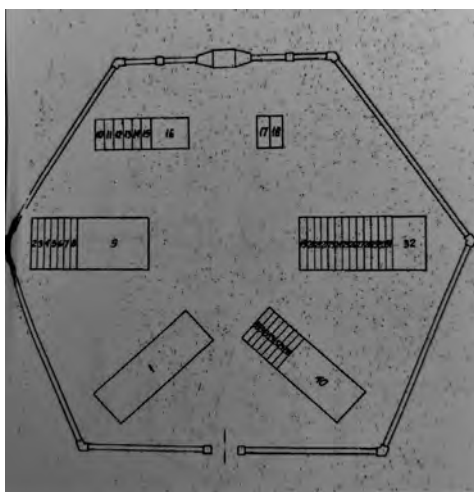
Fot. 2. Teren prac krakowskiego Kriegsgräber Abteilung z lat 1915-1918³⁰

²⁹ R. Broch, H. Hauptmann, dz. cyt., reprodukcja, s. 328.

³⁰ *Tamże*, reprodukcja, s. 28.

Fot. 3. Szkice autorów przygotowujących projekt budowy cmentarza wojennego nr 260 w Zabawie³¹

Fot. 4-5. Plany zagospodarowania cmentarza wojennego nr 260 w Zabawie³²

³¹ AMUW-WRZKiDN, sygn. Tar. – V – 9 – G, Cmentarz wojenny z I wojny światowej nr 260 w Zabawie, P. Dziurawiec, Program prac remontowo-konserwatorskich. Cmentarz wojenny nr 260 w Zabawie z 1915 r., Tarnów 8 VI 2006. Fotokopia z Archiwum Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego przedstawiona powyżej pochodzi z pracy: J.J.P. Drogomir, dz. cyt., s. 485.

³² AMUW-WRZKiDN, sygn. Tar. – V – 9 – G, Cmentarz wojenny z I wojny światowej nr 260 w Zabawie, reprodukcje za: P. Dziurawiec, Program prac remontowo-konserwatorskich. Cmentarz wojenny nr 260 w Zabawie z 1915 r., Tarnów 8 VI 2006.

Fot. 6. Widok cmentarza wojennego nr 260 od strony wejścia wraz z fragmentami muru ogrodzeniowego. Stan z maja 2022 r. Autorem fot. 6-12 jest H. Chudzio

Fot. 7. Pomnik centralny na cmentarzu wojennym nr 260 w Zabawie.
Po obu jego stronach znajdują się dwie z sześciu stel nagrobnych
w charakterystycznym kształcie. Stan z maja 2022 r.

Fot. 8. Pomnik główny na cmentarzu wojennym nr 260 w Zabawie

Fot. 9. Po lewej stronie nekropolii widoczna zbiorowa mogiła żołnierzy polskich z września 1939 r. wraz z tablicą memoratywną

Fot. 10. Tablica na cmentarzu w Zabawie z nazwiskami polskich żołnierzy poległych we wrześniu 1939 r.

Fot. 11. Prace remontowo-konserwatorskie na terenie nekropolii w Zabawie.
Stan z maja 2022 r.

Fot. 12. Prace remontowo-konserwatorskie na terenie nekropolii w Zabawie.
Prace wokół steli nagrobnej z piaskowca. Stan z maja 2022 r.

Pierwsza wojna światowa była nazywana najpierw Wielką Wojną. Przyniosła ona rzeczywiście wiele nieszczęść na nie-spotykaną dotąd skalę. Siała śmierć i zniszczenie w całej Europie, także w ziemi tarnowskiej, gdzie została bestialsko zamordowana Karolina Kózkówna. Warto o tym przypominać w szerszym kontekście.

W książce przedstawiono szczegółowo sytuację militarną, działania bojowe w okolicach Zabawy. Pokazano nadto szarą codzienność ludności, życie społeczne i gospodarcze, a także aktywne starania polskich patriotów, których efektem było odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 roku. Druga część książki została poświęcona problematyce męczeństwa z perspektywy teologicznej oraz rozwojowi kultu bł. Karoliny Kózkówny.

To ważna lektura dla regionalistów, dla miłośników swojej „małej ojczyzny”, dla nauczycieli, wychowawców i młodzieży szkolnej nie tylko z ziemi tarnowskiej, ale z całej Polski. Jest interesującym studium przypadku, opartym na oryginalnym materiale źródłowym wydobytym z archiwów polskich, austriackich, rosyjskich i ukraińskich. Zawiera wiele nowych ustaleń i nieznanych dotąd, a istotnych i godnych zainteresowania informacji.

Projekt zrealizowano
przy wsparciu finansowym
Województwa Małopolskiego

<https://akademicka.pl>

